

גדולי הרוח והיצירה בעם היהודי

עורך הסדרה: אביעזר רביצקי

המערכת:

משה אידל, אברהם גרוסמן, צבי יקותיאל, אניטה שפירא

מרכזת המערכת:

מעין אבינרי־רבהון

אבינועם רוזנק

הרב אברהם יצחק הכהן קוק

המרכז לחולדות העם היהודי

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

Avinoam Rosenak
RABBI A. I. KOOK

עריכה לשונית: אביטל רגב-שושני
מנהל ההוצאה לאור: עזרא ברום
הפקה והבאה לדפוס: נעה גרינולד-עסיס
עיצוב הסדרה: אלי חרומוב
עימוד: אירית נחום
הגהה: משה שוחט

ספר זה יוצא לאור בסיוע
משרד התרבות והספורט

מהדורה ראשונה: תשס"ז 2006
מהדורה שנייה: תשפ"ו 2026

מסת"ב 965-227-417-5
מספר קטלוגי 185-1149

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר
לחקר תולדות העם היהודי,
ירושלים, תשפ"ו 2026

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה
ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות צילום או הקלטה,
ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

הדפסה: דפוס העיר החדשה, ירושלים
Printed in Israel

תוכן העניינים

- 7 פתח דבר
- 9 פתח דבר למהדורה השנייה
- 11 הקדמה
- 15 פרק ראשון: עולם סוער – התפתחותו של הרב קוק
נערותו וחינוכו • המפגש עם האדר"ת – נישואין וישיבת וולוז'ין • אורתודוקסיה, ציונות והחרדה החרדית • הציונות המדינית והציונות הדתית • ישיבת וולוז'ין • הרבנות בזיימל: הדוחק הכלכלי וקבלת הרבנות • פטירת רעייתו וניסיון ההשתקמות • נישואין שניים • הרבנות בבוסק: ההתמודדות עם ההשכלה והציונות • הזמנה לעלות לארץ־ישראל והיסוסי העלייה • ארץ חדשה, מחשבות חדשות והמפגש עם החלוציות החילונית • "חמורו של משיח" • טשטוש הגבולות: האם החלוצים הם נביאים? • עקבתא דמשיחא וחדוש התורה • היפוך הערכים
- 51 פרק שני: בין החלומות והחול: העלייה לארץ־ישראל
על המחלוקת, האמת והשלום • הרצל והמשיחיות • הפילוג בנושא השחיטה • תרגום תרבותי: בין פילוסופיה לקבלה • רבנים, אחוז בעט סופרים! • אחדות ההפכים • בין פנים לחוץ • הקרע: בין חילוניות לחרדיות • על החינוך • הגימנסיה ומשבר החינוך • בית־הספר תחכמוני • ייסוד הישיבה ביפו • חיי בית המדרש – מהחזון אל המציאות
- 93 פרק שלישי: אידאולוגיה והלכה: מאבקים ומסעות
פולמוס שנת השמיטה • האדר"ת והמאבק על השמיטה • הרב קוק: תחילתו של הפולמוס • "וכל המחמיר תבוא עליו ברכה... ובלבד שיחמיר לעצמו" • ספרו "שבת הארץ" • הרב המושמך והתמיכה העממית • הכמיהה להתבודדות והשיבה אל המשפחה • פוליטיקה ואכזריות: הרב קוק מול העולם החרדי • ידידות בין פסימיסט לאופטימיסט • המושבות: בין הערצה לדחייה • קום והתהלך בארץ: המסע למושבות • הרבנים החרדים מגיעים לחדרה • זכרון יעקב ופולמוס בית הכנסת • מרחביה: רבנים לכו הביתה! • המפגש שלא היה: הרב קוק וא"ד גורדון • חוויית לילה בפוריה • האם היה הרב קוק נביא? • ייסוריו של סופר: בין פוליטיקה לאנתנטיות

- 146 **פרק רביעי: גלות, מלחמה ויצירה**
 הגות וכתובה בגלות שווייץ • כתיבה בצל הגלות • נבואה והתבודדות • הנזיר, הכהן והפילוסופיה • הרהורים בצל המלחמה • חזון העולם החדש – בין פסימיות לאופטימיות • בריטניה וכיבוש ארץ־ישראל
- 170 **פרק חמישי: לונדון, רבנות, ציונות וגעגועים**
 לונדון לא חיכתה לרב קוק • מחיר הרבנות והתשוקה לבדידות • ההתעמתות עם רבני אנגליה: גירוש הנתינים הרוסים • זכויות החייל היהודי בצבא הבריטי • פטור משירות צבאי לתלמידי ישיבות • הספר 'דיש מילין' – כתיבה קבלית • יהדות ותרבות כללית • האב ובנו • הצמחונות וחשיבות הבשר והשחיטה • שיחות בין אב לבנו • הצהרת בלפור • בריטניה כובשת את הארץ והציונות את הלבבות • עלייתה ונפילתה של "דגל ירושלים" • נגד החומרנות, העיוורון והשוליות • הצלחות מוגבלות, תשישות גופנית ושקיעתה האטית של התנועה
- 213 **פרק שישי: השיבה לירושלים**
 היסוסי שיבה • צומת המסילות • מפגש פסגה בירושלים • רבה של ארץ־ישראל • האסון • 'אורות' – שערורייה ציונית • תורת ארץ־ישראל וההלכה • הרבנות הראשית • הישיבה והאוניברסיטה • המסע לארצות־הברית • הנאום על הר הצופים
- 268 **פרק שביעי: החלום והמציאות: מאבקים, בדידות וצער**
 המאבקים • השבת • דת וכפייה • מעמד האישה • הנזיר והנבואה • הלכה נבואית • הלכה ברורה ובירור הלכה • באר אליהו • אנציקלופדיה תלמודית • אכזבות • המלחמה על ירושלים – פרשת הכותל • המאורעות • ועדת חקירה • רצח ארלוזורוב • המחלה והמוות
- 311 **הרהורי סיום**
- 315 **ביבליוגרפיה**
- 317 **לוח תאריכים**

פתח דבר

פרקי חייו ומשנתו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק תועדו בעשרות ספרים ובמאות מאמרים. ההחלטה לכתוב את הספר הזה לוותה אצלי בהתלבטות – האם ניתן להוסיף על הקיים? ואולם סקירה חוזרת העלתה כי המחקר האקדמי מרוכז רובו במשנתו ובניתוח טיעונו. במקביל קיימת ספרות ביוגרפית על הרב קוק שנוצרה כמעט כולה במעגלי בית המדרש של חסידיו ותלמידיו. ספרים אלה גדושים בסיפורים ובאירועים שמהם התרחק המחקר האקדמי, והשילוב בין רעיונותיו ובין קורות חייו נעשה בדרך לא ביקורתית – ודאי שלא כזו היכולה לטלטל את הדימוי של הרב קוק כפי שהתגבש בקרב עשרות אלפי חסידיו.

בספר זה ישולבו סיפור חייו ומשנתו של הרב קוק באופן שלא נעשה עד כה. לשם כך הסתמכתי – מעבר לספרות הרבה שנכתבה אודותיו – בעיקר על כתביו: איגרותיו – הן אלה שהובאו לדפוס והן שעדיין לא ראו אור – שימשו מצע לתיאור נפתולי חייו; מאמריו בעיתוני התקופה; ו'שמונה קבצים' (היומנים הגנוזים שקצתם ראו אור בתשנ"ט). כל הכתבים האלה מאפשרים קריאה חדשה ומרתקת של עולמו הפנימי.

החומרים הקיימים בידינו על חייו הם רבים ומגוונים. הרב קוק אינו דמות מהעת העתיקה או מימי הביניים, אלא אדם שהתהלך בינינו עד לפני כשבעים שנה. לא ניתן היה להכניס את כל שפע החומרים פרי עטו ועליו לגבולותיו הצרים והמוגדרים של ספר זה, בעיקר כשהמטרה היא הן לתאר את קורות חייו והן לבאר את הגותו.

האתגר שעמד בפני בכתובת ספר זה היה גדול, שכן תחום העיסוק שלי הוא פילוסופי-הגותי ולא היסטורי. לא בכל סיפור, אירוע ותיעוד עשיתי שימוש. ההסתמכות על סיפורים המופיעים אצל חסידיו הייתה במשורה, אולם לא התעלמתי מאלה – הן במקרים שבהם קיימות עדויות רבות שנטעו בי את התחושה כי הסיפור אכן משקף את המציאות, והן במקרים שבהם התיאורים של חסידיו היו הגיוניים על סמך הידע על הנפשות הפועלות.

בספר זה ביקשתי לפתוח בעבור הציבור הרחב צוהר להכרת דמותו המרתקת של הרב קוק, שחייו ורעיונותיו חובקים את המחשבה היהודית והם חלק בלתי נפרד מתולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל עם כינונו, על כל תקוותיו, חלומותיו והכוחות העצומים שהיו גלומים בו מצד אחד, ועל החולשות, האכזבות והכישלונות שליוו את המפעל המורכב הזה מצד אחר.

כדי לסייע לשטף הקריאה פתחתי את ראשי התיבות שבמקורות המצוטטים ומראי המקום ניתנו במשורה ובקיצור. כל ההדגשות בספר הן שלי אלא אם כן צוין אחרת. אין ספר הנקי משיבושים וודאי יש כאלה גם בספר הזה – כולם באחריותי בלבד.

ברצוני להודות לכל הידידים הרבים שקראו את כתבי-היד והעירו לי את הערותיהם. תודתי לרב אברהם זקש, למשה זריבי, לד"ר יעקב כהן, לאבי כצמן, למאיר סטווי, לפרופ' אביעזר רביצקי עורך הסדרה ולאביטל רגבי-שושני העורכת הלשונית על קריאתם הביקורתית ומאירת העיניים. כן ברצוני להודות לצבי יקותיאל, מנהל מרכז זלמן שזר, על אורך רוחו ומאור פניו ולמעין אבינרי-רבהון וליחזקאל חובב על סבלנותם וסיועם. יבואו כולם על הברכה.

ספר זה מוקדש לזכרה של תלמידתי היקרה

שירי נגרי ז"ל (1980–2002)

שהשתוקקה ללמוד מחשבת ישראל ונרצחה בידי בן עוולה.

פתח דבר למהדורה השנייה

ספר זה ראה אור לראשונה בשנת תשס"ו בסדרת 'גדולי הרוח והיצירה בעם היהודי' של מרכז זלמן שזר. הופעתה של מהדורה שנייה היא בעבורי מקור לשמחה ולהכרת תודה, אך גם הזדמנות לשוב אל הדברים בעין בוחנת יותר לאחר שנים נוספות של לימוד וכתיבה על דמותו ועל משנתו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק ולאחר שנים של הוראה. לקראת הוצאת מהדורה זו שבתי ועברתי על הדברים, תיקנתי פרטים אחדים, דייקתי ניסוחים ומראי מקום, וניקיתי שיבושים שנמצאו במהדורה הראשונה. הוצאתו המחודשת של הספר מרגשת אותי גם משום שלמרות הענפים, הפרחים והפירות שמחקרי הצמיח מאז כתיבתו, דמותו של הרב קוק ועומק תובנותיו המשיכו ללוות אותי גם כאשר פניתי לזירות אינטלקטואליות שנראו רחוקות ממנו. אחד הצירים המרכזיים שליווה את מחקריי על הרב קוק בכלל, ואת ספר זה בפרט, הוא תורת 'אחדות ההפכים'. אין זו תורה המבקשת לבטל את הניגוד ואף לא לרכך אותו בשם פשרה קלה או הרמוניה מדומה. אדרבה, עולמו של הרב קוק מכיר בממשותם של מתחים, של ניגודים ושל כוחות סותרים הפועלים בחיי היחיד, בחיי הציבור ובהיסטוריה.

ייחודה של תודעת אחדות ההפכים הוא בכך שהיא מסרבת לראות באחד הצדדים את חזות הכול, ומבקשת להבין את ערכו של כל כוח בתוך מכלול רחב ממנו.

במובן זה, 'אחדות ההפכים' איננה רק עיקרון מטפיזי או רעיון עיוני, אלא גם דרך קריאה: קריאה בכתבי הרב קוק עצמם, קריאה במציאות ההיסטורית שבתוכה פעל, וקריאה במתח המתמשך שבין נאמנות ליצירה למסורת ולחירות ולתיקון. עיון כזה אינו מבטל מחלוקת, ואינו פוטר מן הצורך להבחין, לשפוט ולברר; אך הוא מבקש להימנע מצמצום התמונה לכוח אחד, לקול אחד או לממד אחד בלבד.

תקוותי היא שמהדורה מתוקנת זו תסייע לקוראים לשוב אל דמותו של הרב קוק ולשוב לקרוא בכתביו בקריאה מדויקת, קשובה ומורכבת, שמאפשרת היכרות עם אחד ממפתחות הקריאה המרכזיים למשנתו – תורת 'אחדות ההפכים'. תורה זו היא, להבנתי, מפתח לעיון מתמשך בהגות הרב קוק בפרט, ובמרחבי ההגות היהודית וההיסטוריה הרחוקה והקרובה בכלל.

אני מודה למרכז זלמן שזר על היוזמה להוציא מחדש את הספר ועל האפשרות לשוב אליו בהתבוננות מחודשת – התבוננות המלווה בהכרת הטוב ובתקווה שהמעיינים בו ימצאו בלימודם דעת, שמחה וטעם להמשך עיון.

אבינועם רוזנק
ירושלים, אייר תשפ"ו

הקדמה

לדמותו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק (הראי"ה קוק) נקשרו כמה וכמה כתרים – מקובל, איש חזון, פוסק, דמות משיחית, מנהיג ציבור – אולם דומה שהתיאורים האלה אינם ממצים את עולמו ואישיותו. ספר זה מבקש לתאר כמה מפניו של הרב קוק שהיה דמות שנויה במחלוקת בחייו ובמותו: גיבור תרבות של הציונות הדתית; הכוח המניע מאחורי תנועות פוליטיות ששינו את פניה של מדינת ישראל בעבר ושהשפעתן ניכרת עד היום; קדוש בעיני רבים בעולם הדתי, בזוי בעיני רבים בעולם החרדי; מקור משיכה לרבים מאנשי ההתיישבות מראשית המאה ה-20 ועד ימינו.

הרב קוק היה בין ההוגים הבולדים שהתמודדו באופן מעמיק ויסודי עם ההיבטים השונים של הקיום היהודי בעידן המודרני והפנימו אותם בעולמם הרוחני. הוא התמודד הן עם ההשכלה שהלכה והתפתחה מהמאה ה-18 והן עם התנועה הציונית שהשיבה את העם היהודי לבימת ההיסטוריה. ההשכלה והציונות היו מבחינתו בסיס שעליו התרקמה תיאולוגיה שלמה שממנה התפתחו פסיקה, אגדה, קבלה, שירה,

דרשנות ויומנים המקיפים מאות ואלפי עמודים של הגות חדשנית וחיבוטי נפש. לתפיסה הזאת, שבה החזון הציוני הוא מרכיב דתי, הייתה השפעה מעבר לכל מה שהכירה היצירה היהודית בעת החדשה.

דמותו עוררה תחושות עמוקות של כעס, זלזול ואף פחד, ולעומת זאת, הערצה עמוקה והתפעלות. השפעותיה ניכרות בעשרות ספרים ובמאות מאמרים, עבודות מחקר ועלונים שנכתבו עליידי חוקרים ומעריצים, לצד פשקווילים ומאמרים פובליציסטיים שפירסמו חרדים אשר יצאו נגדו בשצף קצף.

לכותבים על הרב קוק לא חסרות אנקדוטות המשקפות את המתחים המורכבים שליוו את חייו. אחת מהן היא המפגש האמביוולנטי בין הראי"ה קוק – בעל החזות המזרח-אירופית, החרדית, הלבוש קפוטה וחובש שטריימל – עם שכנו לרחוב בשכונת נוה צדק שביפו הסופר יוסף חיים ברנר, מחבר 'שכול וכשלון'. המפגש הזה מתועד בספרו של הצייר והסופר נחום גוטמן. גוטמן מספר כי אנשים מסוגו של ברנר חשו ב־כזמן משיכה כלפי הרב קוק ורתיעה ממנו. וכך כותב גוטמן:

פעם אחת ישבנו על מרפסת ביתנו בנווה צדק. אבא [ש' בן ציון], המשורר שמעוני, ברנר ועגנון, ר' בנימין ואז"ר [אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ]. והנה הגיעה שעת [תפילת] המנחה. ביתנו היה מול ביתו של הרב קוק. הרב קוק היה אישיות נערצה מאוד, הן בעיני הדתיים הן בעינינו אנו. בעיני היה נערץ משום שמצאתי אותו כאדם הכי יפה אשר פגשתי בחיי. צח מראה, בעל פנים שלווים ושלמים, תמיד נתון במין עצבות שקטה, טהור עיניים.

עגנון, סיפר גוטמן, הציע לסור אל הרב קוק ולהתפלל עמו מנחה. כמה מן הנוכחים התנגדו: "הרב קוק דתי. אנחנו לא דתיים". ברנר היה בין המתנגדים. עגנון, ר' בנימין ואז"ר יצאו יחד והלכו לביתו של הרב קוק, ולאחר מכן ליווהו לבית הכנסת. ברנר לא הלך עמם. ואולם הוא לא נשאר בביתו של בן-ציון. גוטמן סיפר כי ראה את ברנר – שסירב להצטרף לחבורה – צועד במרחק־מה מאחוריהם תוך שהוא "מכניס כפות רגליו בדיוק בעקבות פסיעותיו של הרב קוק" (בין חולות וכחול שמים, 'עמ' 88).

ההליכה הזאת של ברנר מביעה את מורכבות יחסו אל הרב קוק. הוא כתב דברי ביקורת קשים על יצירותיו: "הנחותיו המבולבלות וחזיונותיו המופרכים [...] נבואותיו המסתוריות [...] פטפטים [...]

[1] פרכוסים". ואולם בדבריו ניכרת גם הערכה כלפיו: "דברים לנו עם בעל נפש, ונפש סוערת, הומיה, שלולית אשר סער בה והיא מכה גלים". שלוש שנים לאחר מכן כתב: "גם אם בעל תכונה מצוינה הוא במחנה רבני ישראל, עדיין אין מן המידה לעשותו בחייו ובפניו גאון וקדוש". אנקדוטות רבות שופכות אור גם על יחסיו המתוחים עם שכניו יושבי ירושלים, אנשי היישוב הישן החרדי, שחלק מהם היו קנאים. אחת מהן מספרת כיצד ליד בניין ישיבת "אהל משה", שבראשה עמד הרב יצחק ירוחם דיסקין (בנו של מנהיג הקנאים הרב משה יהושע ליב דיסקין [1818–1897]), נזרקה עליו תכולתו של עביט שפכין. האירועים האלה מעידים על מקצת ממורכבותו של הרב קוק. ספר זה מבקש לבחון את דמותו באמצעות כמה שאלות: מה מצאו אנשי היישוב החדש בדמותו שלא היה ברכנים אחרים? מה איים ברכנותו על העולם החרדי? במה שונה דמותו מדמותם של אנשי הציונות הדתית הרואים עצמם ממשיכי משנתו?

פרק ראשון

עולם סוער – התפתחותו של הרב קוק

אברהם יצחק הכהן קוק נולד בט"ז באלול תרכ"ה (7 בספטמבר 1865) בעיירה גריבה, סמוך לעיר שלימים נקראה דווינסק (כיום העיר בלטביה, שמה דַאוּגְבֵּפִילַס, וגריבה היא חלק מן העיר). אביו, ר' שלמה זלמן קוק – בוגר ישיבת וולוז'ין, הישיבה החשובה ביותר באותה עת – היה נצר למשפחת מתנגדים. אמו, זלטה פרל, הייתה ממשפחה חסידית. לבני הזוג היו חמישה בנים (רב, חיים, שאול חנא, שמואל ואברהם יצחק) ושלוש בנות (שרה חסיה, רוחמה ופרידה בתיה). אברהם יצחק נקרא על שם סבה של אמו, הרב אברהם, רבה של סביו, ועל שם אבי אביו, הרב יצחק המגיד מווריו.

אביו היה תלמיד חכם, ולכן עול פרנסת המשפחה היה מוטל בעיקר על האם שעסקה במכירת משקאות. לימים, בשל הפיכת עסקי המשקאות האלכוהוליים למונופול ממשלתי, איבדה המשפחה את מקור פרנסתה. האב קיבל עליו, בסיועו של אברהם יצחק, את תפקיד השד"ר של ישיבת וולוז'ין באזור הקווקז עד סגירתה ב־1892. לימים,

לאחר עלייתו של חותנו – האדר"ת – לארץ ישראל בשנת 1901, שימש האדר"ת שד"ר ישיבת 'עץ חיים' הירושלמית.

נערותו וחינוכו

כמו יתר הילדים היהודים בעיירה החל חינוכו התורני של אברהם יצחק ב"חדר". עם זאת, המורה העיקרי שלו היה אביו. בהגיעו לגיל 13 נשלח ללמוד בבית המדרש של העיירה לוצין. תחילה למד שעתים ביום אצל קרובו הרב יעקב רבינוביץ, ובשאר הזמן למד בבית המדרש שבראשותו של הרב אליעזר דון יחיא. בזיכרונותיו מרחיב הרב קוק את הדיבור על אישיותו החמה של הרב דון יחיא ועל חוסנו הגופני המיוחד. לימים חרת הרב קוק את החוסן הגופני על דגלה של הצינות הדתית.

בבית המדרש הזה נחשף אברהם יצחק לעימות בין המתנגדים לחסידים. המאבק הזה ימיו רבים, ותחילתו עם כינונה של התנועה החסידית על-ידי רבי ישראל בן אליעזר המכונה הבעל שם טוב (1698–1760). החסידות נתקלה בהתנגדותו העזה של הרב אליהו בן שלמה זלמן, המכונה הגאון מוילנה (1720–1797), ומאבק האיתנים הזה חצה במשך המאה ה-18 את העם היהודי לשני מחנות. הרב קוק גדל כאמור במשפחה ששילבה בין השיטות. את הוויכוח בין המתנגדים לחסידים בבית המדרש דימה להבדל בין החסידה לציפור הדרור. לעומת החסידה המעופפת לאטה, כדרכם של המתנגדים, הדרור קל התנועה מסמל את החסידים. הוא תיאר את המתנגד כשמרן, אטי בהתנהלותו, הפועל לכינון נורמות ולשמירתן; החסיד לעומתו נע במהירות לעבר השמים. גם בכגרותו היו תלויות בחדרו תמונותיהם של הגאון מוילנה ושל רבי שניאור זלמן מלאדי (1745–1812), בעל ה'תניא' ומייסד תנועת חב"ד. המתח הזה ליווה את משנתו לכל אורכה.

בתקופה הזאת התוודע לרב ראובן הלוי מדווינסק (1821–1892), אשר נחשב לאחד מגדולי ההלכה בדורו והיה בין האנשים שהשפיעו עליו ביותר ועיצבו את אישיותו. הרב נשוא הפנים רחש הערכה רבה לנער ונרקמו ביניהם יחסים חמים. דרכו התורנית של הרב מדווינסק הותירה את חותמה על כתביו ההלכתיים וההגותיים. בניגוד לבני דורו, נהג ראובן הלוי לברר מהי ההלכה מתוך עיון במקורותיה הראשונים ומיעט לעסוק בחידושים ובפולמוסים.

השלב הזה של הלימודים נמשך עד היותו כבן 18. חבריו לספסל

הלימודים, למשל, אהרון שמואל הכהן כ"ץ, העידו כי כבר אז ניכרו באברהם יצחק סימנים לכך שהוא אחד מבני עלייה: מסירות רבה ללימודים, זיכרון מעולה ותפיסה מהירה. בד"כבד התגלתה בו רגישות רבה לפיוט ולשירה, שהחרידה לא מעט את אביו.

לאחר הלימודים חזר אברהם יצחק לתקופה קצרה לבית הוריו. ב-1883 יצא לקריווה הסמוכה לןילנה שבליטא. בדרך נשבר גלגל העגלה בהיותם בעיירה סמרגון, והוא ניצל את ההזדמנות להיפגש עם רבה של העיירה, הרב חיים אברהם שפירא. לאחר שיחה קצרה הבין שפירא כי לא כדאי לתת לצעיר המבריק להמשיך בדרכו. הוא שכנע את אברהם יצחק להישאר בסמרגון והבטיח לספק לו את כל צרכיו וללמוד עמו תורה. העיר הזאת נחקקה בלבו של הרב קוק לטובה. באיגרותיו תיאר אותה כעיר "אשר בה מצאתי בראשית דרכי חברת קודש מלאה חכמים וסופרים, חריפים ובקיאים, יראי ד' וחושבי שמו, אשר חברתם הרחיבה לבבי, גם גרמה לי להכשיר ביתרון את כשרונות ילדותי" (אגרות', א, עמ' ז).

באותו חורף נפטר הרב ישראל מסלנט (1810–1883), מייסדה של תנועת המוסר, שהייתה ניסיון ליטאי-אורתודוקסי להוסיף ללימוד הישיבתי ממד של פנימיות – בחינה עצמית ועבודה מוסרית – בתגובה בין השאר לאתגרי ההשכלה. תנועת המוסר הדגישה את הצדדים המוסריים-הלכתיים של היהדות, והדבר חולל מהפכה בעולם הישיבות. הרב קוק הכיר את התנועה הזאת והושפע ממנה. חותמה ניכר בספרו 'מוסר אביך' שנכתב כעשור מאוחר יותר ובמאמרו "קדוש ישראל" שכתב על הרב מסלנט ב-1933.

המפגש עם האדר"ת – נישואין וישיבת וולוז'ין

בבית המדרש בסמרגון פגש אברהם יצחק את רבה של גרובה, ר' משה מישל שמואל שפירא, ולאחר שיחה עמו סיפר שפירא עליו לרב של פוניבז' שבליטא, ר' אליהו דוד תאומים (1843–1905), המכונה האדר"ת, אשר חיפש חתן ראוי לבתו. אברהם יצחק קיבל את הסכמתם העקרונית של הוריו ונסע לריגה כדי להיפגש עם האדר"ת. לאחר הפגישה עם בחור הישיבה תכול העיניים ובעל החזות העדינה והכריזמטית כתב האדר"ת ביומנו: "דבקה נפשי אחריו, אהבת איתן אהבתיהו". האדר"ת היה לא רק חותנו, אלא גם השפיע עמוקות על

אורח התנהגותו ודרך התנהלותו הציבורית בעתיד. הפגישה הראשונה בין אלטה בת־שבע, בתו של האדר"ת, ובין אברהם יצחק הצעיר נערכה בנאות הקיץ של דבלין שברוסיה. חותנו לעתיד הציע לו להמשיך ולהשתלם בלימודיו, עוד לפני הנישואין, בישיבת וולוז'ין הגדולה, ואף הבטיח לו לתמוך בלימודיו מבחינה כספית. הוא נסע לוולוז'ין ושהה שם כשנה וחצי עד לנישואיו.

בשלב הזה בחייו הצטלבה דרכו של אברהם יצחק עם ההתרחשות התרבותית הסוערת של העם היהודי באותה עת. ישיבת וולוז'ין – הישיבה הגדולה ביותר באותה תקופה – הייתה בית הגידול של מנהיגים יהודים. למדו בה בין היתר חיים נחמן ביאליק ומיכה יוסף ברדיצ'בסקי. לבית המדרש חדרה רוח ההשכלה, וזו הורגשה בעיקר בארגוני הספרים המוצנעים בחדרי התלמידים. בבית המדרש הוקדשו לכאורה כל המאמצים האינטלקטואליים ללימוד התורה בלבד, אך באולם בית המדרש התרחש מפגש בין המוחות המוכשרים, הצעירים והתוססים של העם היהודי והם הזינו זה את זה ברוחות החדשות שנשבו בעולמם של היהודים באותה עת.

אורתודוקסיה, ציונות והחרדה החרדית

מחלוקות רבות הסעירו את תלמידי ישיבת וולוז'ין והעולם האורתודוקסי שבו גדל אברהם יצחק. עולם זה היה מארג חברתי־תרבותי שצמח מתוך התנגדות להתגבשותה של הרפורמה היהודית בסוף המאה ה־18 ובתחילת המאה ה־19. מנהיגי הרפורמה, אברהם גייגר (1810–1875) ושמואל הולדהיים (1806–1862) בגרמניה, יצחק וייז (1819–1900) בארצות־הברית וקלוד מונטיפיורי (1858–1935) באנגליה, הצביעו על הניוון התרבותי והמוסרי שפשה בדת היהודית המנותקת מחיי היום־יום וביקשו לתקן את ההלכה. בתגובה התגבש מחנה בראשותו של החת"ם סופר (הרב משה ב"ר שמואל סופר, 1762–1839) שטבע את הסיסמה "חדש אסור מן התורה". מעתה נקבעה ההשתייכות לקהילה היהודית על־פי נאמנות מוחלטת לנורמות המקובלות. כל סטייה ושינוי היו עילה להוקעתו של המחדש ולהוצאתו אל מחוץ לגדר. ואולם זה לא היה מוקד המתח היחיד בבית המדרש. מחלוקת נוספת הייתה על הדרך ללימוד תורה – מחלוקת שהחלה בין הישיבות הליטאיות ובין תנועת המוסר והלכה והתפשטה בעולם היהודי. בד־בבד התנהלו

מאבקים בין החסידים למתנגדים מאז המאה ה-18. אף עולם ההשכלה כבש את לבם של רבים. בצד אלה הסעירה את עולמם של תלמידי ישיבת וולוז'ין הופעתה של התנועה הציונית. לכאורה, מטרתה היחידה הייתה להשיב את העם היהודי לציון, אולם הרצון הזה לווה במגמות אחרות שלא נעלמו מעיניהם של תלמידי בית המדרש. לדעת אחד העם (אשר צבי גינצברג 1856–1927), שהיה חניך החינוך החרדי בדרום רוסיה והצטרף ב-1884 לאגודת חובבי ציון באודסה, "צרת היהדות" גדולה מ"צרת היהודים". באחד ממאמריו המפורסמים, "תורה שבלב" (1894), קרא אחד העם לשינוי של דת ישראל מ"דת הספר", ההופכת את העם לעבד של המלה הכתובה, ל"דת ספרותית", הרגישה לצורכי הדור ובונה תרבות יהודית עכשווית על בסיס אבני הבניין של העבר. לדבריו, על הציונות לעשות שידוד מערכות ולהכשיר את הלבבות לכינון מדינה שהיהדות היא תרבותה ולא דתה. המשימה הזאת דורשת מהפכה ורפורמה בגישת העם היהודי למקורותיו; עליו לשוב אל מקורות היצירה הארץ-ישראלים שהזנחו ביהדות הגלותית ולקרוא אותם לא כאנשי דת "כהננים" אלא כציונים "נבואיים".

התומכים במסורת היהודית הקלסית הזדעזעו עמוקות לנוכח הדברים האלה שבהם ניתן לעקרונות ההשכלה והרפורמה לבוש חדש. המצדדים בעקרונות האלה, טענו האורתודוקסים, אינם מבקשים לעזוב את מסגרת העם היהודי; נהפוך הוא: הם רוצים להנהיג את העם ולהגדיר מחדש מיהו "היהודי המחונך". מעבר לכך, התנועה הציונית הולכת ותופסת את מושכות ההנהגה ברחבי העולם היהודי והופכת לראש החץ היהודי.

המחנה החרדי מצא עצמו בין המצרים. תנועת השיבה אל ארץ-ישראל, יישובה של הארץ, קיבוץ הגלויות וההולך ומתקדם לנגד עיניהם – בכל אלה היה מימוש החלום של המסורת היהודית. הטקסטים של התפילה והלימוד בעולם הדתי, כגון "והביאנו לשלום מארבע כנפות הארץ ותולייכנו קוממיות לארצנו" (תפילת שחרית), היו למציאות חיה. ואולם, כאמור, הציונות חרתה בדיבד על דגלה מרד תרבותי שבמרכזו המרת הדת היהודית בתרבות יהודית. כלומר, הציונות ביקשה ליצור תרבות עברית-יהודית חלופית, החסרה לדעתם את העיקר: קיום תורה ומצוות. הציונות נתפסה בעיני מחולליה כגאולה המקווה, ואילו החרדים ראו בה מהפכה תרבותית של כפירה. הציונים ביקשו להביא בכוחם את גאולת היהדות והיהודים. לטענת החרדים, הציונים